

МАТИЦА СРПСКА
ОДЕЉЕЊЕ ЗА ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЗБОРНИК
МАТИЦЕ СРПСКЕ
ЗА ИСТОРИЈУ

92

MATICA SRPSKA
DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES
PROCEEDINGS OF MATICA SRPSKA FOR HISTORY

Покренут 1970. године
До 28. свеске (1983) носио назив *Зборник за историју*

Главни уредници
Академик Славко Гавриловић (1970–2004),
Академик Милош Благојевић (2005–2012),
Проф. др Војин Дабић (2013–)

Уредничко
Др Ђорђе БУБАЉО
Др Војин ДАБИЋ
Др Петар В. КРЕСТИЋ
Др Ненад ЛЕМАЈИЋ
Др Мира РАДОЈЕВИЋ
Др Александар ФОТИЋ
Др Андреј Леонидович ШЕМЈАКИН
Др Биљана ШИМУНОВИЋ БЕШЛИН

Главни и одговорни уредник
Проф. др Војин ДАБИЋ

ISSN 0352-5716 | UDC 93/99(05)

ЗБОРНИК

МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА ИСТОРИЈУ

92

НОВИ САД
2015

САДРЖАЈ / CONTENTS

ЧЛАНЦИ и РАСПРАВЕ
ARTICLES and TREATISES

Јелена Илић Мандић ПОСЛЕДИЦЕ РАТА И КУГЕ У ПАНЧЕВАЧКОМ ДИСТРИКТУ (1737–1739)	Jelena Ilić Mandić THE CONSEQUENCES OF THE WAR AND THE PLAGUE IN THE PANČEVO DISTRICT (1737–1739)
9–18	
Ненад Карамијалковић ХЕРМАН АВГУСТ МАЈНЕРТ, ДОКТОР БЕЗ ГРАНИЦА	Nenad Karamijalković HERRMANN AUGUST MEINERT, DOCTOR WITHOUT BORDERS
19–37	
Борис Милосављевић СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ У МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА (1892–1897) [Први део]	Boris Milosavljević SLOBODAN JOVANOVIĆ IN THE MINISTRY OF FOREIGN AFFAIRS (1892–1897) [Part one]
39–59	
Душан М. Илијин ОДШТЕТНА ПОЛИТИКА КРАЉЕВИНЕ СХС НА КОНФЕРЕНЦИЈИ МИРА (ЈАНУАР–ЈУН 1919)	Dušan M. Ilijin REPARATIONS POLICY OF THE KINGDOM OF SERBS, CROATS AND SLOVENIANS AT THE PEACE CONFERENCE (JANUARY–JUNE 1919)
61–76	
Мира Радојевић ДРАГИША ВАСИЋ И СОВЈЕТСКА РУСИЈА	Mira Radojević DRAGIŠA VASIĆ AND THE SOVIET RUSSIA
77–91	

ОСВРТИ
REVIEWS

Предраг М. Вајагић
ПРВИ СВЕТСКИ РАТ И СРБИЈА
(Данило Шаренац, *Тој, војник и сећање: Први светски рат и Србија 1914–2009*,
Београд: Институт за савремену историју, 2014, 277 стр.)
93–93

ПРИКАЗИ
BOOK REVIEWS

Танита Бабовић
ВИЗАНТИЈА ИЗМЕЂУ ОСМАНСКОГ ЦАРСТВА И ЗАПАДА
(Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins:
politics and society in the late empire*,
Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 374 pg.)
97–100

Ненад Нинковић
СУНОВРАТ СРПСКЕ АУТОНОМИЈЕ
(Горан Васин, *Сабори раскола: Српски црквено-народни сабори у
Хабзбуршкој монархији 1861–1914*, Службени гласник, Београд 2015, 816 стр.)
100–103

Нино Делић
ДОКУМЕНТА О УЈЕДИЊЕНОЈ ОМЛАДИНИ СРПСКОЈ
(Василије Крестић, *Аустроугарска краља о Уједињеној омладини српској*,
Матица српска, Нови Сад 2015, 343 стр.)
104–105

Дејана Оцић
КАРИКА У ЛАНЦУ ПОСТОЈАЊА
(Боривој Чалић, *Трагови у истрајању. Поретрети и скице*.
Вуковар: Веће српске националне мањине града Вуковара и
Загреб: Српско културно друштво „Просвета”, 2014, 280 стр.)
105–107

Михаел Антоловић
ПРВИ СВЕТСКИ РАТ: СТАРЕ И НОВЕ КОНТРОВЕРЗЕ
(Миле Бјелајац, *1914–2014: зашто ревизија?*
Старе и нове контроверзе о узроцима Првог светског рата
Београд: Медија центар „Одбрана”, 2014, 248 стр.)
108–109

Стефан Радојковић
СВЕТ У РАТУ 1939–1945.
(Maks Hejstings, *Pakao: Svet u ratu, 1939–1945*, vol. I–II, Laguna,
Beograd, 2013, 432 i 502 str.)
110–111

НЕКРОЛОЗИ
OBITUARY

Славенко Терзић
In memoriam
АКАДЕМИК МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ
(1928–2015)
113–116

АУТОРИ У ОВОМ БРОЈУ / AUTHORS IN THIS ISSUE
117–118

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ
ARTICLES and TREATISES

UDC 94(497.113 Pančevo)"1737/1739"

579.844:616.98-036.22(497.113 Pančevo)"1737/1739"

Оригинални научни рад

Др ЈЕЛЕНА ИЛИЋ МАНДИЋ
Историјски институт Београд, Србија

ПОСЛЕДИЦЕ РАТА И КУГЕ
У ПАНЧЕВАЧКОМ ДИСТРИКТУ (1737–1739)

САЖЕТАК: Страдање становништва и имовински губици у Панчевачком дистрикту током аустро-турског рата 1737–1739. године били су велики због тога што је овај дистрикт био не само погранична већ и ратом захваћена област. Крајем 1739. године пописано је стање затечено у овом дистрикту. Упоређени са подацима других пописа из периода 1717–1753. године, подаци овог пописа указују на то да су ратна збивања и кужне године проузроковали дисконтинуитет у демографском и економском развоју области. Други коришћени савремени извори (изводи из ратних извештаја, турске хронике, записи и натписи) допуна су скромним знањима о приликама у овом дистрикту крајем четврте деценије 18. века. Показало се да су на страдање утицали проласци домаће војске, упади турске војске и разбојника, и највише – куга.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Хабзбуршка монархија, Банат, Панчевачки дистрикт, депопулација, куга, аустро-турски рат 1737–1739. године, 18. век

Турска управа у Банату (Темишварском ејалету) окончана је аустро-турским ратом 1716–1718. године, када је ова област припала Хабзбуршкој монархији. Захтеви Угарске да јој освојена област буде препуштена нису остварени пре 1778. године. У међувремену, Темишварски Банат подељен је на 12 дистриката и стављен под управу Земалске администрације у Темишвару, филијале централне финансијске установе (Дворске коморе). Банат је током прве половине 18. века одликовала слаба насељеност. Између два аустро-турска рата (1716–1718. и 1737–1739), уложени су значајни напори да би насељеност у новоосвојеним областима била побољшана. Већина тада колонизованих породица и насеља, међутим, није опстала ни до друге генерације, па су резултати државних напора у великој мери поништени до средине 18. века.¹ Поред природе терена и низ догађаја негативно је утицао на слабу насељеност Баната током прве половине 18. века. Реч је о последицама два

---

¹ A. Tintă, *Colonizările Habsburgice în Banat 1716–1740*, Timișoara 1972.

аустро-турска рата, али и о кужним годинама, од којих су неке од најтежих биле 1730, 1738. и 1739. година.² Уређење прилика и увођење далекосежних реформских мера које су трајно побољшале насељеност Баната, уследило је тек након дуготрајног и тешког Рата за аустријско наслеђе (1740–1748), односно после Седмогодишњег рата (1756–1763).

Слаба насељеност нарочито је одликовала подручје ниског, мочварног и пешчаног терена на југозападу Баната, омеђеном токовима Дунава и Тамиша. Насеља у овом подручју, на спољашњем појасу лесне заравни око Делиблатске пешчаре, административно су организована у оквиру Панчевачког дистрикта. Овај дистрикт је уочи рата 1737–1739. обухватао највећи број насеља (22) још од времена турске управе. Мало пре рата новонасељена су два места – Идвор и Глогоњ (*neu angesetztes Orth*), због чега су поштеђења плаћања контрибуције (државног пореза) за 1736. и 1737. годину. Дистрикт је још 1734. био подељен у три *процеса* – Ковински, Неузински и Панчевачки. Насеља у њима су по статусу била цивилна, са изузетком два мешовита, чије је становништво сврстано делимично у цивиле, а делимично у *хајдуке* (Ковин и Дубовац).³ После рата из Панчевачког дистрикта искључен је Неузински процес (обухватао је Томашевац, Боку, Неузину, Иланцу, Добрицу, Јарковац, Маргитицу и Идвор) и подређен управи Бечкеречког дистрикта. Након што је до средине века основано још три нова насеља (Делиблато, Плочица и Острово), 1753. године било их је укупно 15 у дистрикту. Становници ових насеља били су Срби („*Raitzen*”), како је евидентирано у пописима из 1743. и 1753. године. Међутим, нека од насеља су нестала у овом периоду. Тако се насеља пописана у овом дистрикту уочи рата (1737) и непосредно по његовом завршетку (1739) – Борча, Овча и Дубовац, не наводе у попису из 1743. године.⁴ Њихов нестанак вероватно је био последица транзитног положаја у време рата и куге. До 1753. године од поменутих обновљено је само насеље Дубовац. На нестанак појединих насеља утицали су и други разлози, па су у пустаре 1761. године убројана, поред раније запустелих насеља Овче, Борче и Зовика (*Posbick, Psoveck*), и у међувремену запустели Глогоњ и Идвор.⁵

РАТ

Панчевачки дистрикт је током рата 1737–1739. био је једна од највише погођених области Баната. Његово страдање може се мерити само са страдањима у Новопаланачком и делу Вршачког и Оршавског дистрикта, тј. у

² Ђ. Орлић, Куга у Војводини и сусједним покрајинама од 1737–1740 године, *Зборник за друшћивене науке* 19 (1958), 97–115; С. Пецињачки, Подаци о насељима Бечкеречког дистрикта у 1729–1731. год., *Зборник за историју* 9 (1974), 87–93; Исти, Подаци о куги 1738. године у Бечкерек, Дески и Ђали, *Зборник за историју* 11 (1975), 111–117.

³ *Quellen und Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats im 18. Jahrhundert*, hgb. Josef Wolf, Tübingen 1995, 139.

⁴ *Quellen und Wirtschafts-, Sozial- und Verwaltungsgeschichte des Banats*, 252–295.

⁵ Д. Ј. Поповић – Ж. Сеченски, *Грађа за историју насеља у Војводини од 1695. до 1796*, Нови Сад 1936, 74–78; О проблему променљивог броја насеља у саставу Панчевачког дистрикта, у: С. Пецињачки, *Панчевачки дистрикти 1717–1773*, Нови Сад 1985, 31–35.

оним деловима Баната у којима су од првих до последњих дана рата трајали сукоби, а турска војска званично била протерана тек почетком 1740. године. На то је, несумњиво, утицала његова близина стратешким тачкама у Србији – тврђави Београд, војним логорима и лазаретима (Вишњица, Винча), мостовима и прелазима на Дунаву којима се војска кретала до Вишњице, Гроцке, Смедерева и Рама. Поред тога, подручје Панчевачког дистрикта било је изложено упадима турске војске и разбојника, нарочито након што је аустријска војска разорила утврђење и напустила положај у Панчеву у јесен 1738, а одступницу изградила код Томашевца са друге стране Тамиша, као и код Борче и Јабукe. Ово су била аустријска упоришта и када је, у данима после одлучујуће битке код Гроцке (22. јула 1739), код Панчева дошло до последњег великог сукоба зараћених страна (30. јула 1739).⁶

Турска војска је 1738. године извршила продор дубоко у унутрашњост Баната, од Оршаве пробила се чак до Бегеја. Током маја 1738, по повратку из Београда, генерал Најперг је обавестио Дворски ратни савет у Бечу о турском и разбојничком девастирању у Банату.⁷ Вести о томе да су од пустошења турске војске страдали Вршачки и Панчевачки дистрикт стигле су у Дворски ратни савет и током јесени те године, у периоду између турског заузимања Нове Паланке и аустријске евакуације из Панчева.⁸ Успомена на упаде турске војске и разбојника сачувана је у исказима становника Бечкеречког дистрикта, који су своја насеља током рата напустили у страху „од непријатеља и разбојника”, како су забележили пописивачи 1740. године.⁹

Нису само непријатељски упади проузроковали штету локалним домаћинствима, већ су то чиниле и домаће трупе на логоровању или у транзиту. Темишварска администрација је децембра 1737. године истакла да су „ексцесе” у Бечкеречком, Панчевачком и Новопаланачком дистрикту починили „рацки граничари из околине Сегедина” (тј. поморишки граничари), марширајући преко Тисе пут Оршаве.¹⁰ У таквим околностима, на пример, становници Бечеја су, као и бројни други становници Бечкеречког дистрикта, избегли преко Тисе. Објашњено је да су се раселили „делимично из страха од непријатеља, делимично због проласка царских трупа”, као и то да је село руинирано „због проласка царских трупа, и то у највећој мери, због проласка коморе”. Нема сумње да је положај на путној траси утицао на то да су у Бечкеречком дистрикту највећи губици забележени у насељима Бечеј, Кумане, Бечкерек, Чента, Фаркаждин, Ботош и Сиге/Перлез.¹¹ Војна траса настављала се јужно низ Тамиш и Дунав, водећи са територије Бечкеречког на територију Панчевачког дистрикта, одакле се код Борче и Омољице могло прећи у Вишњицу, односно Гроцку. Пут је даље водио преко Ковина ка Дубовцу,

⁶ Овај сукоб се назива битком код Панчева од 30. јула 1739: *Die türkische Wiedereroberung von Belgrad 1739 – Die Reichsgeschichte Mehmed Subhi's 1738–1740*, hg. F. Hauptmann, M. Vasić, A. Polimac, R. Malli, Graz 1987, 124–125, 129; М. Митровић, *Подаци о Србији уiproшкололима Дворског райиног савеша у Бечу (1717–1740)*, Споменик СХХХ, САНУ, Београд 1988, 347.

⁷ М. Митровић, *Подаци о Србији уiproшкололима Дворског райиног савеша*, 313.

⁸ F. Grizelini, *Pokušaj proučavanja političke i istorije prirode Temišvarskog Banata (u pisanim arhivnim nekim viđenijim osobama i naučnicima)*, Pančevo 2008, 147.

⁹ Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 47–66.

¹⁰ М. Митровић, *Подаци о Србији уiproшкололима Дворског райиног савеша*, 286.

¹¹ Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 47–66.

где се налазио мост за прелазак у село Петку у Пожаревачком дистрикту. Још маја 1737. године генерал Марули је истицао да је за потребе трупа на маршу неопходно поправити пут од Ковина ка логору код Пожаревца.¹²

Будући изложена домаћој и страномј војсци и разбојницима, до краја 1739. године највеће имовинске губитке на територији Панчевачког дистрикта претрпела су насеља уз Дунав – Овча, Панчево, Старчево, Омољница, Ковин, Брестовац, Гај и Дубовац. За нијансу мање изложена насеља простирала су се од ушћа Тамиша у Дунав узводно – Борча, Јабука, Глогоњ, Сефкерин, Опово. Положајем више заштићена и истовремено мање пострадала била су насеља уз Тамиш, у дубини дистрикта – Сакуле, Идвор, Томашевац, Неузина, Бока и Иланца, док у насељима скрајнутим од војних путева – Маргитици, Јарковцу и Добрици, попис не бележи никакве губитке.¹³

У Панчевачком дистрикту су у заплени новца и стоке учествовале обе војске. Вишеструко више коња, оваца и готовог новца однето је у упадима Турака, док је домаћа војска, по наређењу „немачке команде”, одузела већи број свиња, кошница и рогате стоке. У првом случају, предмет пљачке били су новац и стока која се могла гонити и продавати, попут коња и оваца. У другом случају, предмет одузимања пре свега су били ситна и рогата стока, губитак који су локални становници подносили услед обавезе издржавања војске. Ову правилност потврђују и искази о имовинским губицима у Бечкеречком дистрикту, где је стоку такође одузела домаћа војска, а готов новац отела турска. Имовински губици били су тако велики да је након рата, у просеку, на једно домаћинство Панчевачког дистрикта долазио приближно тек по један коњ, во и крава, а на свако друго домаћинство по овца и свиња. Драстичност ситуације у овом дистрикту је очигледнија ако се имовинске прилике упореде са приликама у Бечкеречком дистрикту, у коме је после рата једно домаћинство располагало са, у просеку, по скоро два коња, вола, краве и свиње, и по три овце.¹⁴

Становништво је имало све разлоге да главом без обзира напусти Панчевачки дистрикт. Исељавање је вероватно било масовно и пре него што је аустријска војска октобра – новембра 1738. године напустила положај код Панчева и у повлачењу за собом спаљивала и уништавала шанчеве. Због тога се почетком новембра одлучивало о томе да ли ће немачке породице избегле из Панчева бити насељене у Новом Араду.¹⁵ Избеглице потиснуте из јужнијих области такође се нису задржавале у овој области захваћеној ратом и кугом, већ су одлазиле северније у унутрашњост Угарске. Становништво је из Београда и Србије већином прешло у Срем, док се у Банат повлачила углавном војска. Учитељ школе у Београду, Петар Михаилов, писао

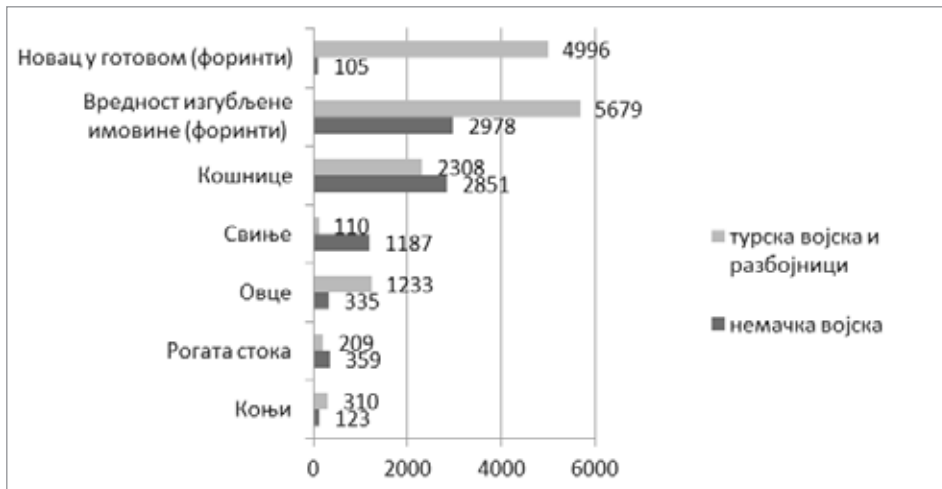
¹² М. Митровић, *Подаци о Србији у пројшоколима Дворског райног савеша*, 297, 286.

¹³ КА, АФА – 1739, 499 – Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 67. Време пописивања Панчевачког дистрикта није наведено у документу, па је оквирно одређено на последњу четвртину 1739. године, на основу података о датуму пописивања у Карансебешком дистрикту између 23. новембра и 30. децембра 1739, и Чаковском дистрикту, за који је наведено да је пописан између 26. фебруара и 13. марта 1740. године. Извод из овог пописа објављен је у: С. Пецињачки, *Панчевачки дистрикти 1717–1773*, 35, 63.

¹⁴ КА, АФА – 1739, 499 – Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 67; Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 47–66.

¹⁵ С. Милекер, *Историја града Панчева*, Панчево 1925, 29.

Графикон 1: *Имовински губици у Панчевачком дисџриктиу током рата 1737–1739. године*

је јуна 1738. године будимском владици Василију Димитријевићу о томе да је „немачка армада своја прешла чрез Дунав в Банат темишварски”.¹⁶

Аустријски пораз код Гроцке није преиначен у сукобу код Панчева, иако се у њему турска војска разбежала у хаосу, као што ни склапање мира у Београду (1. септембра 1739) није окончало непријатности по становнике Панчева и околине. Већ крајем септембра 1739. године упућен је позив у Срем, Славонију, Трансилванију и Банат, као и потиским и поморишким граничарима, како би почело сакупљање људи за радове на рушењу београдске тврђаве. Наредног месеца је због ових послова кроз Панчево, на путу ка београдској тврђави, прошло 1.000 граничара отпремљених са Тисе. Војне и колоне радника пролазиле су овим путем и током првих месеци 1740. године.

КУГА

Највећи демографски губици у свим областима Баната у овом периоду, међутим, били су последица куге, а не непосредно војних дејстава. Куга се појавила крајем 1737. године у Ердељу, а почетком 1738. године избеглице и царска војска су је пренели и у Банат. Ширила се нарочито у лето 1738. године у целом Банату, превазилазећи његове ободне на Тиси и Моришу.¹⁷ Током

¹⁶ Д. Поповић – М. Богдановић, *Грађа за историју Београда 1717–1739*, Београд 1958, 251.

¹⁷ У октоиуху из манастира Бођана забележено је да „куга мори по Банату и Бачкои лета 1738 /.../ ва то време цар имаде битку с Турчином”, у: П. Момировић, *Сџари срџски зайиси и најџиси из Војводине*, књ. I, Нови Сад 1993, 95 (бр. 468).

ове и наредне две године зараза је досезала чак до аустријских граница са Угарском, а вести о њој стизале су и из унутрашњости Балкана.¹⁸

Кретање војске и избеглица дуж главних путева додатно су утицали на погоршање здравствених прилика. Августа 1738. године генерал Марули је известио о томе да постоји сагласност Администрације у Београду да због јачања епидемије у Банату и Сегедину, саобраћај од Београда дуж Дунава треба да буде стављен под строжи надзор, нарочито на путевима ка Гроцкој где је требало поставити и једног „contagions physicus”. У једном другом извештају, из новембра 1738. године, помиње се могућност да куга поново буде пренета у Београд и међу војску – преко гарнизона у Новој Паланци и Панчеву, јер није поштована наредба о томе да војска која се кретала ка зимском квартиру треба да издржи двоструку контумацију.¹⁹ Опасност од ширења куге у селима дуж саобраћајница потврђују наводи становника села суседног Бечкеречког дистрикта, Акац, Сигет, Чента, Сечањ, који су током рата избегли у мочваре „из страха од куге”.²⁰

Панчевачки дистрикт је страдао као један од најтранзитнијих у Банату. Он, међутим, пре 1740. године није био погранична област, па у њему још увек није било уређених санитарних прелаза. Иако је у то време добијена сагласност за изградњу зграде контумаца поред моста преко Тамиша код Панчева, од њене изградње се одустало. Контумација је обављана на бродовима код мостова код Панчева (an der Brucken bey Panzova auf denen Schiffen angelegte Contumaz). Августа 1738. године предлагано је да се контумација пресели у напуштене куће предграђа Немачког Београда, Карлстала, а ради контроле путника из Баната у местима Овча и Борча постави стража. Лазарет у Малој Борчи постојао је и у пролеће 1739. године, када је предложено да се са овог места премести у Бановце, чији је положај оцењен као доступнији за оне који су долазили преко Саве и Земуна.²¹

Куга је до краја 1739. године однела жртве у сваком од насеља Панчевачког дистрикта. Удео контрибуената, тј. пореских обвезника (одрасли мушкарци и удовице старешине домаћинства) страдалих од куге чинио је 43,62 % од броја предратних контрибуената у овом дистрикту, док је тај удео био нешто мањи у насељима дистриката у залеђу дунавске границе, Бечкеречком (36 %), Вршачком (33,61 %) и Чаковском дистрикту (27,21 %). После две године, 1738. и 1739, у којима су нарочито погубна била лета, куга је у овом дистрикту однела 332 контрибуента и 1.027 „осталих” становника, дакле, укупно 1.359 особа.²²

Због куге је највећи број контрибуената настрадао у насељима уз путеве који су водили токовима Дунава и Тамиша. У насељима Томашевац, Сакуле, Опово, Јабука, Овча, Панчево, Старчево и Омољница губитак ове популације износио је 50–60% предратне. У групу насеља мање страдалих од куге убрајали су се Неузина, Иланца, Добрица, Сефкерин, Идвор и Гај, где је

¹⁸ Ђ. Орлић, Куга у Војводини и сусједним покрајинама од 1737–1740 године, 97, 101; С. Пецињачки, Подаци о куги 1738. године у Бечкерек, Дески и Ђали, 111.

¹⁹ М. Митровић, *Подаци о Србији у њојоколим Дворској райној савези*, 314, 316.

²⁰ Д. Ј. Поповић – Ж. Сечански, *Грађа за историју насеља у Војводини*, 47–66.

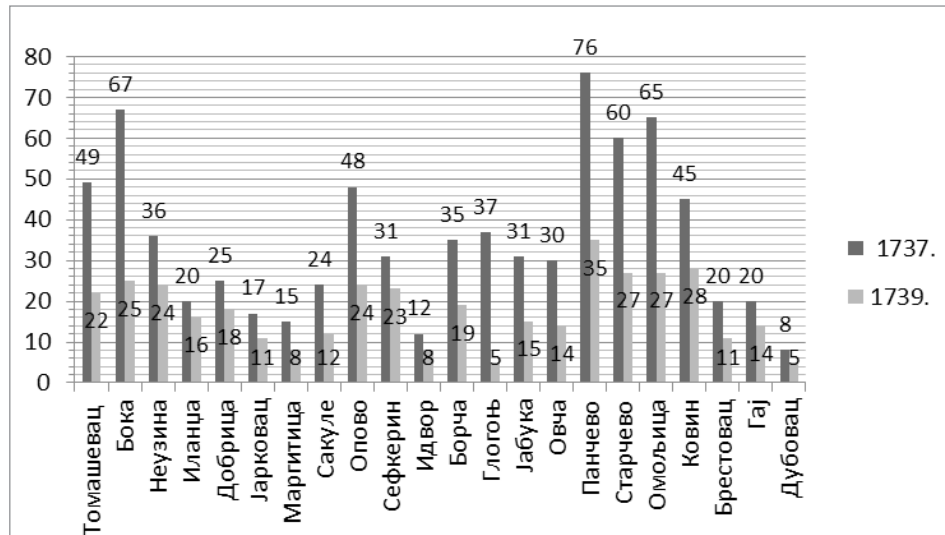
²¹ М. Митровић, *Подаци о Србији у њојоколим Дворској райној савези*, 315, 333.

²² КА, АФА – 1739, 499 – Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 67.

нестало 25–33% предратних контрибуената. Највећи број жртава од куге међу „осталим” становништвом, тј. женама, децом и старима, имала су места Панчево (239 душа), Омољица (150), Ковин, Томашевац и Бока (по шездесетак) и Јабука, Овча, Старчево и Гај (по педесетак). Међутим, изгледа да су у „остале” жртве куге у појединим насељима Панчевачког дистрикта убројани и други цивили затечени у њима током рата. Ово би се могло закључити на основу података за два насеља – Панчево и Дубовац, у којима је број умрлих од куге премашивао предратну популацију ових места (додуше процењену). Стога су подаци о контрибуентима који су страдали од куге поузданији елемент за процену предратне популације и оне изгубљене током рата.²³

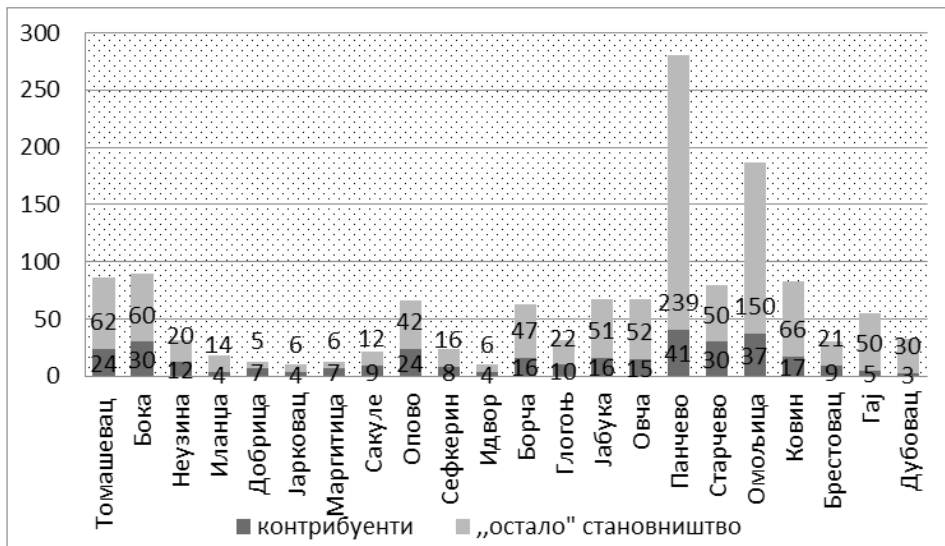
Ако би се веровало попису, на територији Панчевачког дистрикта није било убијених и заробљених од стране турске или немачке војске. Забележен је само један мушкарац кога је погубила немачка војска у селу Сакуле и један кога су заробили Турци у Омољици. Заробљених жена и деце од стране Турака било је свега три, и то у три насеља на самој граници – Овчи, Панчеву и Старчеву. Од укупно 36 мушкараца у бекству преко Дунава, чак 22 су била из села Глогоњ, па изгледа као да ни бежанија није била масовна појава у целом дистрикту. Претпостављамо да је на бежанију из, уочи рата „новооснованог села” Глогоњ, утицало присуство аустријске војске стациониране код суседне Борче, где је изграђен и мост, а сам положај коришћен за пристајање бродова и смештај болесних. Ипак, подаци који се односе на бежанију и заробљавање у овом дистрикту, пре се могу сматрати непотпуним него тачним. Тешко је поверовати да на територији Панчевачког дистрикта није било

Графикон 2: *Контрибуенти 1737. и 1739. године у насељима Панчевачког дистрикта*

²³ Исто.

Графикон 3: *Сйрадали од куџе у насељима Панчевачкоџ дисйтрикйџа до краја 1739. ѓодине*

више оваквих случајева, имајући у виду ратне околности и епидемију куге, као и чињеницу да је у његовим административним границама између краја 1739. и 1743. године нестало чак три насеља.

Степен запустелости насеља у Панчевачком дистрикту може се утврдити поређењем података о демографским приликама уочи и непосредно након рата, из 1737. и с краја 1739. године. Пописним подацима о губицима од куге смо указали поверење иако мали број лица у бежанији, заробљених и убијених, сугерише да су исказане вредности непотпуне, те да податке треба узети са извесном резервом.²⁴

Присуство војске и работара на релацији Панчево – Београд утицало је на то да куга није престала ни током 1740. године. Јануара 1740. године генерал Шметау је тражио да се прелази и путеви између Београда и банатских места подвргну строжем надзору, због тога што се на њима појавила зараза. Фебруара 1740. године, генерал Енгелсхофен је у свом извештају Дворском ратном савету указао на банатска места која су запустела у време епидемије (*dasiger Orthen die Contagion Zeither zimlich nachgelassen*) и тражио да буде наређено да се људи који су отпуштени из Београда или из лазарета и заражених места не шаљу у Банат. Предлагао је да за људе који долазе из Београда треба подићи „нешто“ за контумацију. У том тренутку су зимски услови ометали комуникацију са Београдом, па је одложена изградња контумаца за оне који су прелазећи Дунав преносили кугу у Банат.²⁵ Куга је на простору Баната

²⁴ КА, АФА – 1739, 499 – *Türkenkrieg XIII (1–86), 1739 – 13 – 67.*

²⁵ М. Митровић, *Подаци о Србији у иројкоколима Дворскоџ райиноџ саветџа*, 337, 347, 354, 361.

јењавала од пролећа 1740. године, задржала се у суседној Славонији, а наредних година још само у Србији и Босни.²⁶ Непостојање уређених санитарних прелаза на територији Панчевачког дистрикта током целог рата и провизорно решавање питања контроле кретања уз доста пропуста, били су последица чињенице да овај дистрикт све до 1740. године није имао положај па ни организацију пограничне области.

Табела: *Стијановничийво у насељима Панчевачког дистрикта уочи и после аустро-турског рата*

Насеља	Укупно контрибуената		Настрадали од куге 1737–1739.		
	1737.	1739.	„Контрибуенти”	„остали”	Укупно
Томашевац	49	22	24	62	86
Бока	67	25	30	60	90
Неузина	36	24	12	20	32
Иланца	20	16	4 ²⁷	14	18
Добрица	25	18	7	5	12
Јарковац	17	11	4	6	10
Маргитица	15	8	7	6	13
Сакуле	24	12	9	12	21
Опово	48	24	24	42	66
Сефкерин	31	23	8	16	24
Идвор	12	8	4	6	10
Борча	35	19	16	47	63
Глогоњ	37	5	10	22	32
Јабука	31	15	16	51	67
Овча	30	14	15	52	67
Панчево	76	35	41	239	280
Старчево	60	27	30	50	80
Омољица	65	27	37	150	187
Ковин	45	28	17	66	83
Брестовац	20	11	9	21	30
Гај	20	14	5	50	55
Дубовац	8	5	3	30	33
Укупно у 22 насеља	761 (771) ²⁸	391	332	1027	1359

²⁶ Ђ. Орлић, Куга у Војводини и суседним покрајинама од 1737–1740 године, 106.

²⁷ У попису је убележено 74, али готово сигурно грешком, јер збирови одговарају податку о четири умрла контрибуента од куге у овом месту.

²⁸ У попису је убележено 761, али стварни збир наведених бројева износи 771. У обрачунама смо користили број наведен у попису.

THE CONSEQUENCES OF THE WAR AND THE PLAGUE IN
THE PANČEVO DISTRICT (1737–1739)

by

JELENA ILIĆ MANDIĆ, PhD
The Institute of History Belgrade, Serbia

SUMMARY: The sufferings and losses of property in Pančevo district during the Austro-Turkish War 1737–1739 were huge because this district was not only a borderline area but also an area ravaged by war. At the end of 1739, the conditions were listed in which the Pančevo district had been found. The data from this census demonstrate that the war and the plague years caused a discontinuity in both demographic and economic development of the area. It turned out that the sufferings had been caused by the passing of the domestic army, attacks by the Turkish army and the bandits, but mostly – by the plague.

It was recorded in the census that the household property had been plundered by the Turkish army and the bandits as well as by the domestic army. The former would usually take the cash and the cattle that was easily driven – horses and sheep, and the latter would take small and horned cattle that was used for maintenance. Losses were so huge that after the war, in average, each household of the Pančevo district had approximately just one horse, ox and cow, and every second household had a sheep and a pig. Since the Pančevo district settlements were exposed to domestic and foreign armies and bandits, up to 1739, major property losses had been the ones in the settlements by the Danube river – Ovča, Pančevo, Starčevo, Omoljica, Kovin, Brestovac, Gaj and Dubovac, whereas in the settlements far from the military transit – Margitica, Jarkovac and Dobrica, the census does not note any loss whatsoever.

Until the end of 1739, the plague had claimed its victims in each settlement of the Pančevo district. The share of the contributing people i.e. tax payers (adult men and widows running the households) who had died from the plague, was 43.62% out of the total number of tax payers from the pre-war period. This share is slightly smaller for the settlements of the districts in the hinterland of the Danubian border, such as Bečkerek (36.0%), Vršac (33.61%) and Čakovo (27.21%). After two plague-stricken years, 1738 and 1739, where the summers were particularly fatal, the plague killed 332 tax payers and 1,027 “others” which is a total of 1,359 persons. Because of the plague, tax paying people mostly died in the settlements by the roads along the riverflows of the Danube and Tamiš. In the settlements of Tomaševac, Sakule, Opovo, Jabuka, Ovča, Pančevo, Starčevo and Omoljica, the loss of the population was 50–60% of the pre-war population. The settlements that had smaller losses due to the plague are as follows: Neuzina, Ilandža, Dobrica, Sefkerin, Idvor and Gaj, where the share of the pre-war tax payers who had died from the plague was 25–33%. The lack of well-ordered sanitary crossings at the Pančevo district territory during the whole war and the provisional solutions to the problem of the movement control with much oversight, these were the consequence of the fact that the Pančevo district, up to 1740, had not had the position or even the organization of the borderline area.

KEY WORDS: The Habsburg Monarchy, Banat, the Pančevo district, depopulation, the plague, Austro-Turkish war 1737–1739, 18th century